

russiske jøder afveg på mange måder fra det danske jødiske samfund. De var alle fattige, de havde en anden religiøs praksis og ville til at begynde med ikke komme i synagogen i Krystalgade, men skabte deres egne synagoger. De fleste var socialister, og de talte forskellige dialekter af jiddisch, medens de københavnske jøder var dansktalende. Faktisk mente de russiske jøder om dem, at de på det nærmeste var helt assimilerede.

Forf. beskriver indgående det jiddische miljø, som nu blev dannet med læsestuer, aviser, tidsskrifter, talrige foreninger, aktiviteterne indenfor musik, teater, sport, og hertil kom de faglige og politiske engagementer. I anden del, "Måder, hvorpå man taler om jøder", behandler forf. i et spændende indledningskapitel "de kulturelle koder" og derefter antibrandesianismen, som førtes frem af forfattere, som selv følte sig som outsiders i den københavnske elite. Derefter behandles "det jødiske" i skønlitteraturen – hos mænd som bl.a. Henrik Pontoppidan, Martin Andersen Nexø, Kaj Munk o.a. – og til sidst antisemitismen fra begyndelsen af 1920'erne. I tredje del behandles tiden 1920-1943. Her bringes igen statistiske oplysninger, forholdet mellem de russiske jøder og Mosaisk Troessamfund, der redegøres for de mange kulturelle aktiviteter og slutes med en ekskurs om forfatteren Pinches Welner.

De russiske jøder oplevede et skæbnefællesskab med dem under nazisternes jødeaktion i 1943, men erfarede også, at de danske, som deltog i redningsaktionen, ikke skelnede mellem dem og de "gamle" danske jøder ("vikingejøderne"). Efterhånden integreredes de helt som dem. Den jiddische kultur og sproget uddøde i løbet af 1960'erne. Flertallet af den nuværende mosaiske menighed udgøres af de russiske jødernes efterkommere.

Forf. er en af de få herhjemme, som behersker jiddisch, og det har betydet, at han her har kunnet åbne for os i hundredvis af kildetekster, som ellers ville være forblevet tavse. Der er tale om en kraftpræstation, som bygger på arkivalier fra København, New York, Jerusalem og på store mængder af aviser, tidsskrifter, pjecer o.a. Fremstillingen er logisk og klart opbygget, letlæselig og forsynet med et væld af billeder af enkeltpersoner, familier, foreninger, teateropførelser, sangkor osv. Den afsluttende store bibliografi og de mange noter giver interesserede rige muligheder for at gå videre og fordybe sig i enkelte emner. Bogen er og vil forblive at være standardværket om de russiske jøder i København i de nævnte år.

Martin Schwarz Lausten

C.C. Jessen

Biskop i grænselandet. Theodor Kaftan 1847-1932. Historisk Samfund for Sønderjylland, 2009. 454 s. Kr. 248.

Som Slesvigs biskop i tiden 1886-1917 spillede Theodor Kaftan (1847-1932) en vigtig rolle for det danske og tyske kirkeliv i grænselandet.

Kaftan var med sin slesvigske familiebaggrund og uddannelse fra Flensborg Latinskole samt universiteterne i Erlangen, Berlin og Kiel et naturligt

valg til bispestolen, ikke mindst fordi han beherskede både dansk og tysk, ja efter eget udsagn følte han sig "egentlig kun ... helt hjemme, hvor der tales både tysk og dansk" (s. 30).

Ved sin tiltrædelse engagerede han sig bl.a. i arbejdet med en dansk salmebog for Nordslesvig og udarbejdelse af en ny ritualbog for at skabe ensartethed i landsdelens gudstjenester, hvor præsterne åbenbart hægede om deres ret til liturgisk selvbestemmelse. Det lykkedes at blive færdig med salmebogen lige før udstedelsen af den tyske regerings sprogforordning i 1888, der påbød de sønderjyske skoler at undervise på tysk, undtagen i faget religion, og som paradoksalt nok betød en styrkelse af det danske sprog. At Kaftan som tysk embedsmænd tilsyneladende accepterede denne forordning, fik betydning for eftertidens syn på ham, men C.C. Jessen mener, at den negative vurdering fx hos Jens Holdt skyldes manglende sans for, at Kaftan først og fremmest var kirkens mand. Hans kirkesyn udvikles til et ideal om en statsfri selvforvaltende folkekirke, der fik betydning for debatten om den tyske kirkeordning i 1920'erne.

Denne biografi er også en skildring af grænselandets specielle kirkehistorie og dens indbyggede spændinger; ikke alene mellem dansk og tysk, men også mellem missionsfolk og grundtvigianere, der så forskelligt på det nationale betydning. Indre Missions indflydelse var med til at holde kirken i Nordslesvig fast som folkekirke, og Kaftan havde en naturlig sympati med både kirkesyn og det missionske arbejde for diakoni og ydre mission, selv om han teologisk set ikke var "missionsmand." Derimod forstod han ikke den grundtvigske opfattelse af, at det af nationale grunde var nødvendigt at oprette frimenigheder og dermed bryde det kirkelige fællesskab, fordi kirken netop i hans optik var hævet over menneskelig splittelse og nationalisme.

Kristendommen er derimod international, og Kaftan havde en tidlig sans for økumenisk samarbejde, bl.a. gennem et nært forhold til Nathan Söderblom, og opbyggede et stort nordeuropæisk netværk. Interessen blev ikke delt af broderen Julius, fra 1883 professor i dogmatik i Berlin, der til gengæld gennem flittig brevveksling (udgivet 1967) holdt ham ajour med tidens toneangivende tyske teologi, som bogen derfor også giver et indtryk af.

Bogen indeholder tillige et væld af lokalhistoriske oplysninger, bl.a. i mange grundige billedtekster, fx side 157, hvor et billede af Ragebøl Station kommenteres med oplysning om udvidelsen af det sønderjyske jernbanenet, der forbedrede den jernbaneinteresserede biskops muligheder for at komme rundt i sit stift til de årlige ca. 80 visitatser.

Den store grundighed i såvel fremstilling som dokumentation (mere end 50 sider noter) gør til tider bogen omstændelig og tung – også rent bogstaveligt (1,25 kg). Kombinationen af en kronologisk og en tematisk opbygning betyder gentagelser, fx gennemgås Indre Missions reaktion på Kaftans erindringer midt i bogen (s. 187ff), mens erindringerne i øvrigt omtales s. 374f. Men kommer man igennem bogen, belønnes man med indsigt i, hvor

afgørende en biskops teologiske indsigt og varetagelse af sit embede kan blive for en hel landsdels kirkeliv i en vanskelig tid. C.C. Jessen har hermed ydet et fint bidrag til sønderjysk historie og dansk kirkehistorie.

Liselotte Malmgart

Mads Peter Karlsen og Lars Sandbeck (red.):

Religionskritik efter Guds død. København: Forlaget Anis 2009. 198 s. Kr. 249.

Tiden byder på mange akademiske antologier og i den senere tid også en del, der i teologisk og humanistisk regi omhandler religionskritik. Det er der grund til, ikke mindst som modvægt til den scientistiske eller naturalistiske religionskritik, der nærmest lyder som en tordenrøst fra navne som Dawkins, Dennett og Hitchens. Denne bog lægger sit lod i modvægtens tjeneste og gør det med en vis pondus. Habermas hævder, at en stigende polarisering mellem religionsfjendsk naturalisme og religiøs fundamentalisme synes at gøre sig gældende. Da polariseringer hælder mere mod polemik end mod frugtbare erkendelser, må man hilse denne bog velkommen. Den forsøger at rydde en sti for en anden form for religionskritik, nemlig religionskritik som en traditions nødvendige og fortløbende selvopgør. Den scientistiske religionskritik mangler en forståelse af det traditionskompleks, den kritiserer, og har derfor svært ved at indse, hvordan den i vis forstand er med til at videreføre det i maskeret udgave. Også en apologetisk traditionalisme gør sig sagen for nem ved at se bort fra en reflekteret religionskritik og værges sig derfor mod at forstå den historie, den er en del af. Denne bog udmærker sig ved at befinde sig i nutidens øje med sans for traditionens historiske korpus.

Lars Sandbeck peger med den schweiziske religionssociolog Jacob Taubes på et tragisk og eskatologisk menneske- og verdenssyn, der fra kristendommen vokser over i naturvidenskaben. Det tragiske gør sig gældende i kulturpessimistiske træk ved Freud og Marx, mens det eskatologiske, der også findes hos Marx, præger positivismens kulturoptimisme. En lignende dobbeltthed ses allerede reflekteret i kontroversen mellem Augustin og Pelagius, og Sandbecks pointe er, at det synes at være Pelagius' 'syndfrie' optimisme, der i dag står til at gå af med sejren. Desværre kunne det se ud, som om det sker i form af en videnskabeliggjort livsforståelse, der blot erstatter gamle illusioner med nye, som den ikke selv kan se i øjnene.

Arne Grøn fremstiller på en yderst tankevækkende måde Feuerbachs projektionstese, der jo siger, at al religion er en projektion af menneskelige egenskaber. Grøn læser en tilsyneladende uerkendt dialektik frem i tesen: Hvis religion nemlig ikke er andet end menneskelig projektion, betyder det, at mennesket i religionen har parkeret noget af sig selv i noget andet end sig selv. Grøn hævder nu, at den emancipatoriske religionskritik utilsigtet gentager det religiøse skema ved 'at forlægge det forkerte andetsteds' (nemlig i